

ELİ BEY HÜSEYİNZADE'NİN EDEBÎ DÜNYASI
ELİ BEY HUSEYINZADE'S LITERARY WORLD

SEDAT ADIGÜZEL

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Letter

sadiguzel@atauni.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3509-0240

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-60, Eylül- September 2017 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 26.02.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 09.05.2017
Sayfa-*Pages* : 155-166
DOI- : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3734>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by iThenticate.

ELİ BEY HÜSEYİNZADE'NİN EDEBÎ DÜNYASI
ELİ BEY HUSEYINZADE'S LITERARY WORLD

SEDAT ADIGÜZEL

Öz

“Bütün Türk dünyasının büyük mücahidi” olarak tarihteki yerini almış olan Eli Bey Hüseyinzade, yaşadığı dönemde önderlik ettiği Türk ittifadı hareketi ile Türk dünyasına çok büyük hizmetlerde bulunmuş bir mütefekkir, bilim adamı ve edebiyatçıdır. Fikrî ve ilmî dünyasının yanı sıra hem Azerbaycan hem de Türkiye’de yazdığı makaleler, şiirler, hikâyeler ve görev aldığı gazeteler ile edebiyat ve basın içinde önemli bir isim olmuştur. Azerbaycan’da maarifçilik hareketinin ve romantizmin öncülerinden biridir.

Bu çalışmamızda Eli Bey Hüseyinzade’nin edebî yönünü özellikle de şiirlerinde işlediği vatan duygusunu ve hikâyelerinde ele aldığı konularla devrinin toplumsal ve siyasi konularla fikrî ve edebî dünyasının kesiştiği noktaları dikkatlere sunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Eli Bey Hüseyinzade, Ebdî Gılaş ve Mehfeze, Öksüz Yahud Son Buse, Azerbaycan.

Abstract

Eli Bey who is regarded as the great mujahid of the whole Turkish world” in history is a thinker, scientist and literary man who served to Turkish world a lot with Turk union movement he pioneered in his time. Besides his intellectual and scientific world, he became an important name in literature and media with his articles, poems, stories he wrote both in Azerbaijan and Turkey and journals he worked for. He is one of the pioneers of educators’ movement and romanticism in Azerbaijan.

In this study, we attempted to focus on Eli Bey Hüseyinzade’s literary side. We especially tried to scrutinize the common points where his intellectual and scientific world, his time’s social and political subjects he dealt in his stories, and patriotism in his poems meet.

Key Words: Eli Bey Hüseyinzade, Ebdî Gılaş ve Mehfeze, Öksüz Yahud Son Buse, Azerbaijan.

Giriş

Azerbaycan’ın Türk dünyasına kazandırdığı önemli bir aydın olan Eli Bey Hüseyinzade, fikir yapısı, dünya görüşü ve eserleri ile 20. yüzyılın en renkli simalarından biridir. Eli Bey Hüseyinzade, siyasi kimliğinin yanı sıra edebiyat dünyası için de hem yazdığı eserler hem de edebî eserleri ve dil üzerine yazıları ile devrinin dikkat çeken isimlerinden olmayı başarmıştır.

1864 yılında Salyan’da dünyaya gelen Hüseyinzade, küçük yaşlarda anne ve babasını kaybetmiş, bu nedenle ilk tahsilini dedesi Şeyh Ahmet Salyani’nin yanında almıştır. Kabiliyeti ile küçük yaşlardan itibaren hocalarının dikkatini çeken Eli Bey, Mirza Fetali Ahundov’un yönlendirmeleri ile Tiflis Gimnaziyasına devam eder. 1885 yılında buradan mezun olur. Hüseyinzade’nin burada aldığı eğitimle yabancı dillere özellikle de batı dillerine olan hâkimiyeti dikkat çekicidir. Yanında yetiştiği dedesinin milliyetçi bir düşünce yapısına sahip olması, onun da fikir dünyasında bu düşüncenin yerleşmesine

neden olmuştur. “Eli Bey’in milli dille, milli edebiyatla teması aile terbiyesinin- babasının tesiri altında yaranırdı. Ümum ülemanın seviyyesinden heyli yüksekde duran Şeyh Ehmed Selyani... Gafgazda hâkim olan Fars edebîyatından deyil, öz doğma torpağının şairlerinden daha çoh hoşlanırdı...” (Bayramlı, 2007: 11)

Eli Bey Hüseyinzade’nin fikrî yapısının temellerinin dedesinin yanındayken oluşmasının yanı sıra 1885 yılında Petersburg’da öğrenciyken de bu büyük fikir adamının artık tamamen idealist bir fikir adamı olarak yetiştiğini görmekteyiz. Burada şahit olduğu ve çok rahatsızlık duyduğu Rus milliyetçiliği onun bir Türk milliyetçisi olarak yetişmesinin zeminini hazırlamıştır. Eli Bey Hüseyinzade’nin ömrünü harcadığı, ideali olan Türk birliği düşüncesi Petersburg’daki öğrencilik yıllarında olgunlaşmıştı. “Her halda, Eli Bey Hüseyinzade, Peterburg Üniversitesinde ciddi siyasi teşkilatçılık işini de benimsemişti ve bele bir tecrübeyle o, İstanbul’a girdi.” (Turan, 2008: 23)

Siyasi düşünceleri ile Türk dünyasının ve Türklük idealinin önde gelen fikir adamlarından biridir. Hüseyinzade’nin, Türk milliyetçiliği, Türklük ve Türk dünyası üzerine düşünceleri, bu ideallerin ve bu idealleri taşıyan aydınların fikrî yapılarının temellerini oluşturmada önemli bir unsur olarak yerini almıştır. Onun fikrî ve siyasi dünyasının temeli “ittihat” üzerine kuruludur. Bu ittihat, Türk dünyasının, Turan idealinde ittihadıdır. Bütün yaşamını bu ideal uğruna harcamış ve ömrünün sonuna kadar bu düşünceden vazgeçmemiştir. “Ancak millet ve millî kimlik anlamında Türk milleti kavramlarını bilimsel bir söylem içinde XX. yüzyılın başlarında Yusuf Akçura, Ali Bey Hüseyin-zade, Mehmet Emin Resul-zade, Ziya Gökalp sunacaklardır.” (Mehmetov, 2009: 517) Eli Bey Hüseyinzade, düşünce dünyasını fiiliyata geçirme noktasında da çok aktif bir kişiliktir. Milliyetçi düşüncenin ilk kurumlarından biri olarak kabul edilen Türk Ocaklarının bir benzeri olarak Azerbaycan’da Bakü Ocaklarını kurmuş ve burada Azerbaycan ile Türkiye’yi her anlamda birbiriyle yakınlaştırmak için çaba sarf etmiştir.

Orta Asya ve Kafkasya Türklüğünün, Çarlık Rusya döneminde özellikle Rusların bilinçli parçala-yönet politikaları neticesinde parçalanmış, yoksullaştırılmış ve özellikle eğitimden mahrum bırakılmış hali, Hüseyinzade’nin mücadelesinin esas noktasını teşkil etmektedir. Bu nedenle Azerbaycan’da Türklük düşüncesinin ve Türk dünyasının birliği mefkûresinin banisi olarak kabul edilmektedir. “Belelikle, Ahundov ve Zerdabi terefinden temelleri goyulan Türk milliyetçiliğinin esl ağırlıg sehifesi XX esrin evvellerinde E. Hüseyinzade’nin banisi olduğu siyasi Türkçülük görüşleri ile açılır. XX. Esrin evvellerinde çarizme garşı etirazlarla başlanan harekât E. Hüseyinzade’nin rehberliyi altında siyasi milli ideoloji harekâta çevrilir.” (Bayramlı, 2007: 6) Burada ifade edilen görüşler Hüseyinzade için gerçeği yansıtsa da Türk milliyetçiliğinin temellerinin atılması noktasında Ahundov ve Zerdabi isimleri için çok iddialı görüşler olur. Çünkü bugün bizim anladığımız manada Türk milliyetçiliğinin Azerbaycan’da asıl fikir babası Hüseyinzade’dır.

Büyük fikir adamı Eli Bey, sahip olduğu Türklük mefkûresi ile Türk dünyasının birliği için çalışırken birçok aydına da ilham kaynağı olmuştur. Eli Bey Hüseyinzade, gerçek mesleği doktorluk olmasına rağmen bütün beşerî ilimlere ve güzel sanatlara ilgi duymuş, kabiliyetli ve ileri görüşlü bir aydın görüntüsü verir. Gazetecilik, hikâye, şiir, resim ve müzik onun özel ilgi alanlarıdır.

Fikir dünyasındaki öncü kişiliğinin yanı sıra edebiyatta da yeniliğin, yeni edebî eğilimlerin öncülerinden biri olmuştur. Azerbaycan edebiyatında romantizmin ilk temsilcilerinden biri olduğu, hatta bu akımın Azerbaycan edebiyatındaki kurucusu olduğu da değerlendirilmektedir. 1905 yılında neşredilmeye başlayan ve 1906 yılına kadar üç yüz yirmi beş sayı çıkarılabilen Hayat Gazetesi ile Azerbaycan basın hayatında ilk önemli işlerini yapmaya başlamıştır. Rus sansürünün en şiddetli devresinde Türk ve İslam âleminin cesur sesi olan bu gazetede Eli Bey Hüseyinzade hem editör hem de yazar olarak görev yapmıştır. Bu gazete Türkçülük ve İslamcılık idealinin ilk yayın organı olarak kabul edilmektedir.

Azerbaycan basın hayatının önemli yayın organlarından biri olan Füyuzat (1906-1907) Hüseyinzade tarafından *Hayat Gazetesi* kapatıldıktan sonra çıkarılmaya başlanmıştır. *Füyuzat*'ın da yayın ömrü *Hayat* gazetesi gibi çok kısa olmuştur. Haftalık olarak neşredilen ve sadece otuz sekiz sayısı çıkarılabilen bu dergi, özellikle milliyetçi görüşleri ile devrinin önde gelen yazarlarını bir araya getirmiştir. Azerbaycan edebiyatında romantizm edebî ekolünün temelleri bu dergi etrafında atılmaya başlamıştır. “*Özellikle Füyuzat dergisi, Hüseyinzade'nin de yetişmesine bağlı olarak Türkiye'nin Servet-i Fünun cereyanına bağlı bir dil ve sanat anlayışı sürdürmüş, Azeri edebiyatının yönünü Anadolu'ya çevirmiş, bu iki Türk ilinin tek bir dil ve kültür çatısı altında toplanması yolunda çalışmıştır. Azerbaycan'da Türkçülük cereyanının güçlenmesine sebep olmuştur.*” (Akpınar, 1994: 93) Füyuzat dergisi bu ideallerle Eli Bey Hüseyinzade'nin dünya görüşünü gerçekleştirme ve onun fikrî yapısının özellikle Azerbaycan'da bir temele oturması adına çok önemli hizmetlerde bulunmuştur.

1895 yılında İstanbul'da askerî doktor olarak göreve başlayan Eli Bey Hüseyinzade, 1903 yılında Azerbaycan'a döner ve Azerbaycan halkının içinde bulunduğu sıkıntılı durum onu çok rahatsız eder. Bu nedenle Azerbaycan'a döndükten sonra siyasi faaliyetlerini hızlandırır. Siyasi faaliyetlerinin yanı sıra makale, şiir ve hikâyeleri ile de fikrini yaymaya, düşünce dünyasını halkına açmaya çalışır.

Eli Bey Hüseyinzade, ilk yazılarında *Turani* mahlasını kullanır. Bu andan itibaren onu Türk birliği idealinin en güçlü kalemlerinden bir olarak görürüz. Rus Hükümetinin uyguladığı şiddetli siyasi baskılara dayanmayarak çok sevdiği Azerbaycan'dan ayrılmak zorunda kalan Hüseyinzade, 1910 yılında tekrar İstanbul'a gelerek doktorluk görevine devam eder. Profesörlük makamına kadar yükselir ve ömrünün sonuna kadar Türkiye'de yaşar.

Eli Bey Hüseyinzade'nin yaşamında Azerbaycan'dan ayrıldıktan sonra iki önemli hadise vardır. Bunlardan ilki 1926 yılında katıldığı I. Türkoloji kurultayı; ikincisi ise Atatürk'e suikast düzenleyen İttihatçılarla birlikte hareket ettiği iddiasıyla suçlanıp tutuklanmasıdır. Bu olayda suçsuz olduğu kısa sürede anlaşılmış ve serbest bırakılmıştır. Eli Bey Hüseyinzade, 17 Mart 1940 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

Ömrünün tamamını Türk dünyasının birliği ve uyanışı için harcayan bu büyük Türk mütefekkeri, ömrünün son günlerini Azerbaycan hasretiyle geçirmiş ve vatan özlemi içinde ömrünü tamamlamıştı. 1913 yılında tamamladığı *Hal-i vatan* adlı şiiri vatan duygusunun Hüseyinzade'de bulduğu anlamın en güzel örneklerinden biridir. Her ne kadar Azerbaycan, onun için ayrı bir yer ve anlam ifade etse de Hüseyinzade'nin şiirlerinde vatan bütün Türk yurdudur.

“Hali-Veten
 Ucundadır dilimin,
 Hegiğetin böyüğü.
 Ne goydular deyeyim,
 Ne kesdiler dilimi.
 Bilirmisin cahiller
 Ne etdiler vetene?
 Ne goydular uyuya,
 Ne goydular oyana.
 Durur bila-hereket,
 Revamı bir diriye?
 Ne getmede ileri,
 Ne dönmede geriye.
 Düşmen gırar gapıyı,
 Biz evde biheberiz.
 Ne başga başğalarız,
 Ne ittihad ederiz.
 Ayıtlmadı gelemim,
 Bu Türk ile Ecemi
 Ne goydular yazayım,
 Ne gırdılar gelemi.

Eli Bey Hüseyinzade'nin *Ne goydular uyuya / Ne goydular oyana* diyerek anlattığı vatan aslında bütün İslam coğrafyasıdır. Hüseyinzade'nin Doğu dünyasına bakışı bir bütündür. Onun için bütün İslam coğrafyası bir vatandır. *Aslan Ağzı* adlı şiiri, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* idealinin mısralara dökülmüş şeklidir. Bu idealin Hüseyinzade'nin hikâyelerinden biri olan *Öksüz Yahud Son Buse*'de savaşta şehit olan kahraman bir Türk askerinin kızına yazdığı mektupta da ifadesini bulmuştur.

...
 Vetenimiz bizim İslam toprağı,
 Toprağımız bizim aslan yatağı,
 Müharibe bize bir eğlencedir,
 Ölüm saçan toplar el oyuncağı.

Ebediyyen yaşar Türkün bayrağı!
 Ölümden kaçarmı veten uşağı?
 Üstü de altı da birdir toprağın!
 Yer, gök, deniz bütün Tanrı gucağı

...
 Türklük düşüncesi onun bütün şiirlerinde adeta şiirin ortak teması ve gizemi olarak karşımıza çıkar. Bütün eserlerinde Eli Bey Hüseyinzade'nin bütün fikrî yapısının mesajı olan bir bölümle genellikle karşılaşırız. Erzincan depreminden sonra yazdığı *Zelzele Dolayısıyla* adlı şiirinin son bölümü Hüseyinzade'nin şiir dünyasının özeti gibidir. *Zelzele* şiirinin yazılış tarihi 1940'tır. Hüseyinzade, yaşadığı birçok buhrana, sıkıntılı döneme ve yurdunun

Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş olmasına rağmen düşünce dünyasında en ufak bir sarsıntı yaşamamıştır. Onun için Türk'ü yıldırarak hiçbir güç, yolundan döndürecek hiçbir engel olamaz.

Gençlik:
Ortağ derdine yurdun,
Goşarız yardımuna,
Olsa da yollar uzun,
Her yanda gan, fırtına,
Türkün, yıldırılmaz bizi,
Ne borağan, ne tufan.
Sarsırmaz ezimimizi
Ne zelzele, ne vulkan.

Eli Bey Hüseyinzade'nin fikir dünyasını sadece şiirlerinde değil hikâyelerinde de buluruz. *Ebdi-Gılaflı ve Mehfeze* ile *Öksüz Yahud Son Buse* adlı hikâyeleri bu açıdan dikkate değer eserlerdir.

Muhacir edebiyatı örnekleri arasında değerlendirilmesi gereken bu hikâyeler, Türk dünyasının ittihadı fikrini dünyaya kabul ettirmeye çalışan bir Azerbaycan Türkünün, Osmanlı'nın toplum yapısı, gelenekleri, dönemin İstanbul'u ve devrin siyasi durumuna yönelik eleştirel bir bakış açısı ile yazdığı ve bir dönem eleştirisi olarak dikkat çekmektedir. "Yazar, okuyucuya vermek istediği mesajı, av dönüşü geceyi bir evde misafir olarak geçirmek zorunda kalan hikâye kahramanlarını konuşurmak suretiyle vermediği tercih etmektedir. Böylece geniş bir manevra imkânı kazanarak, kahramanlarının ağızından dönemin tenkide maruz yönlerini dile getirmekte, istibdat ve hürriyet konusundaki görüşlerini rahatlıkla açıklama imkânı bulmaktadır." (Uca, 1997: 212)

Ebdi-Gılaflı ve Mehfeze adlı hikâyenin başlangıcında "Rus meşahir üdebasından Çehov'un 'Gılaflı Adam' ünvanlı eserine neziredir" ifadesi yer almaktadır. Fakat Çehov'un *Kılıfına Sinmiş Adam* hikâyesi için bir nazire olmaktan ziyade bir adaptasyon hikâye gibidir. Her iki hikâyenin olay örgüsü aynı kurgu etrafında cereyan eder, her iki hikâyenin de kahramanlarının ve mekânlarının sadece isimleri farklıdır. *Kılıfına Sinmiş Adam* hikâyesinde çıktıkları avdan geç dönen avcılar veteriner İvan İvaniç ile öğretmen Burkin, geceyi köy muhtarının samanlığında geçirirler. Burkin, okulunda öğretmenlik yapan Belikov'un yaşam biçimi, yaşam felsefesi ve onun yaşam biçiminin topluma yansıyan yönlerini aksettiren bir öyküdür.

Geç kalan avcılar, Muhtar Prokofiy'in Mironositskiy Köyü'nün ucundaki samanlığında gecelemeye hazırlanıyorlardı. İki kişiydiler: Veteriner İvan İvaniç ile lise öğretmeni Burkin. İvan İvaniç'in Çişma Himalayskiy diye kendisine hiç de yaraşmayan iki isimden oluşan ilginç bir soyadı vardı. Bu nedenle de, herkes ona kısa adıyla hitap ederdi. Kent dışındaki harada kalırdı. Temiz hava almak için ara sıra böyle ava çıktığı olurdu. Öğretmen Burkin, yaz aylarını Kont P.'ler sayesinde geçirirdi. Buralarda tanımayan yoktu onu. İkisinin de uykusu yoktu. Uzun boylu, zayıf, sivri bıyıklı bir ihtiyar olan İvan İvaniç, kapının dışında oturmuş yüzünü aydınlatan aya karşı piposunu

tüttürüyordu. İçeride, samanların üzerinde uzanan Burkin ise karanlıkta kaldığı için gözükmüyordu. Şuradan buradan konuşuyorlardı. Söz döndü dolaştı, muhtarın karısı Marva'ya geldi. Marva, zeki ve güçlü, kafası işleyen bir kadın olduğu halde, ömründe bir kere bile doğup büyüdüğü köyden dışarı çıkmamış, ne kenti, ne demiryolunu görmüştü, On yıldır günlerini sobanın arkasında pinekleyerek, gecelerini ise ıssız yollarda yalnız başına dolaşarak geçiyordu”

(Çehov, *Kılıfına Sinmiş Adam*, birazoku.com).

Eli Bey Hüseyinzade'nin *Ebdi Gılağ ve Mehfeze* adlı hikâyesinde ise avdan dönerken geç kalan ve vapura yetişemeyen iki arkadaş Çamlıca'nın uzak bir köşesinde bir köy kâhyasının evinde geceleme zorunda kalırlar. Bu arkadaşlardan biri veteriner Ahmet Efendi diğeri ise öğretmen Kemal Bey'dir. Hikâyenin kurgusu, çok zeki, güçlü kuvvetli bir kadın olduğu hâlde doğup büyüdüğü köyden hiç dışarı çıkmamış ve başka hayat bilmeyen köy kâhyasının karısı Fatma kadın hakkında başlar ve Kemal Bey'in yakın zamanda vefat etmiş öğretmen arkadaşı Albulgedim Rakid Efendi'nin hikâyesi ile devam eder.

“Vakit gecikmiş idi. Alem dağı tereflerinden övdet eyliyen avcılar Üsküdar ve Heyder paşadan Beşiktaş ya köprüye geden vapurlardan heç birine yetişemeyeceklerin, binaenaleyh İstanbul'daki hanelerinde vasil olamayacaklarını bildikleri cehetle geceyi keçirmek için Küçük Çamlıcanın en hicra bir kuşesinde kain köy kehyası Murteza ağanın evinde galmağa gerar verdiler. Bu avcılar iki kişiden baytar Ehmed Efendi ile mektebi-edadi müellimi Kemal beyden ibaret idi”

(Ofeliya, 2007: 65)

Kemal Bey'in, hikâyesini anlattığı Rakid Efendi, Arapça öğretmendir. Kendini adeta kapalı bir dünyaya hapsedmiş ve bir türlü kabullenemediği ve benimseyemediği dış dünyadan ve yeniliklerden korunabilmek için çevresine bir set örmüştür. Dünyadan nefret eden ve çevresindeki her şeyden şüphelenen ve her şeyi olduğu şekliyle korumaya çalışan biridir. *“Bu zatın şayani-digget bir adeti var idi. Daima, hetta güzel havalarda dehi lastigsiz ve şemsiyyesiz elalhüsus, pamuglu galın gışlıgsunu geymeksizin, fezle olarag yağmurluğuna bürünmeksizin dışarı çıkamaz idi. Kendini bu suretle bir növ gılıfla mühafize etdiyi kibi bütüin eşyasını da daima gılağ deruninde bulundurmağa geyret ederdı.”* (Ofeliya, 2007: 6)

Rakid Efendi'nin en büyük korkusu adeta kılıfla korumaya aldığı ve kendine ait olan bu düzenin değişmesi veya değiştirilmesidir. Bu nedenle alışkanlık haline getirdiği ve adeta her gününü bir ritüel olarak yaşadığı günlük yaşamında hiçbir şeyin bir öncekinden farklı olmasına müsaade etmez. Hikâyede Aldülgedim Efendi'ye tekrar ettirilen, anlatının laytmotif özelliği olarak karşımıza çıkan ve Rakid Efendi'nin her olaydan sonra tekrarladığı, *'Gorhuram altından başga bir şey çıhmasın'* onun ve devrinin genel özelliğini yansıtan bir ifadedir. Bu ifadenin Çehov'un *Kılıfına Sinmiş Adam* hikâyesinde de karakteristik bir kahraman özelliği olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu ifadenin her iki hikâyede de kahramana sık sık tekrar ettirilmesi, devrin siyasi anlayışına eleştirel bir bakışın varlığını ortaya koymaktadır

Eli Bey Hüseyinzade'nin Çehov'un *Kılıfına Sinmiş Adam* hikâyesinden esinlenerek meydana getirdiği bir kişilik olan Rakid Efendi, hikâyenin yazıldığı devrin genel özellikleri açısından dikkate değerdir. Bu dönemde siyasi olarak birçok yasakla karşı karşıya gelen aydınlar, yasaklardan ve sansürden kurtulabilmek için direk siyasi olayları ele almak yerine Rakid Efendi gibi karakterler üzerinden mesaj vermeye çalışmışlardır.

Abdulgedim Rakid Efendi'nin, hikâyede tasvir edilmiş şekli bu açıdan önemlidir. *“Ne zenn ediyorsunuz, sensarı andırar solug, ufacıg, menhus suretini siyah gözlüyü ile bir gat daha ebus gılan bu adam ah ve eninleri ile, şikayetleri ile bizi o geder teciz edirdi ki, çar-naçar Rza Tofigin de, Süleyman Növresin de ehlag notalarını gırar, bir kaç gün hebse atdırar ve en sonra geydlerinin telginile zavallıların her ikisini de mektebden ihraç eyler idi.”* (Seçilmiş Eserleri, 2007: 67-68)

Hikâyenin başkahramanı olan Rakid Efendi'nin herkesten şüphelenmesi ve etrafındaki herkese suçlu nazarıyla bakması yine devrin bir özelliğinin özellikle dönemin yönetim anlayışının hikâyenin başkişisinde şahsileşmiş, şekle bürünmüş halidir. Abdulgedim Rakid Efendi'nin devrin siyasi anlayışını üzerinde toplayıp yansıtmasının bir diğer örneği de bu şahsın, çalıştığı okuldaki öğretmenlerin evlerini bir bir ziyaret edip, oralarda bir şeyler bulmaya çalışıyormuş gibi davranmasıdır.

Hikâyede Abdulgedim Rakid Efendi'nin ölümü de anlatılır. Bu ölüm adeta toplumda var olan korkuların da sonu gibidir. Ama asıl korkunun Rakid Efendi gibilerin toplumda sayılarının artması endişesidir ki bu da hikâyede şöyle ifade edilmektedir: *“Evet, belanın en böyüyü eshabi-gılaflın kesretidir! ... Bizzat müzürri gılafların, mehfezelerin de heddi ve hesabı yohdur. Şeheri o daim içinde yaşadığımız izdiham ve teeffünü, cüzi rüzgârdan insanların ciyerlerine dolan tozu, toprağı, sogagların yağmurlu havalarda topuglara çıkan çamurları, pislikleri, marın ve abirini teciz eden o murdar-murdar köpekleri hep aşari-gılaflar ve mehfeze deyil de nedir?”* (Ofeliya, 2007: 88).

Eli Bey Hüseyinzade'nin Hikâyesinin sonunda yer alan kendi şiiri de yazarın bu hikâye ile vermek istediği mesajın yine kendi şiiriyle verilmesine güzel bir örnek olarak yer almıştır. Turani'nin kıtaları ifadesiyle verilen bu üç dörtlük hürriyet sevdalısı Hüseyinzade'nin hürriyete, millete, milliyete ve vatana olan inancının ve fikri dünyasının bir yansıması olarak hikâyedeki yerini almıştır.

*Zülmetü şer bulsa da birdem zefer,
Pertova hökm etse de zülmet eger,
Sönse de envari-kamal ü hüner,
Gem yeme, sebr et, bu da, yahu, keçer!*

*Heggü edaletden eser yohsa da,
Harisi-ganun bir er yohsa da,
Zülm edene garşı siper yohsa da,
Gem yeme, sebr et, bu da, yahu, keçer!*

*Millete, milliyete, hürriyete,
Aşig olan uğrasa da möhnete,
Yari-veten düşse de ger gürbete,
Gem yeme, sebr et, bu da, yahu, keçer!*

Eli Bey Hüseyinzade'nin bir diğer hikâyesi *Öksüz Yahud Son Buse*'dir. Bu hikâye de *Ebdi Gılağ ve Mehfeze* gibi devrin sosyal problemlerine değinmektedir. Hikâye savaşa gönüllü olarak yazılan ve şehit düşen Daşdemir'in ve onun yetim kalan kızı Altunsaç'ın yaşadıkları yüksek ruh hallerini anlatılmaktadır. Eli Bey Hüseyinzade'nin bütün yaşamına sirayet etmiş olan milliyetçilik ve vatanperverlik duyguları bu eser ile okuyucuya farklı bir bakışla sunulmaktadır. Vatani için canını seve seve feda eden ve makamların en yücesi olan şehitlik makamına eren hikâye kahramanımız, ölümüne ya da arkasında bıraktığı kızına veya karısına üzülmez. Onu üzen tek şey vatanına yeterince hizmet edemeden ölmektir. Daşdemir ağır yaralı olarak hastaneye kaldırıldığında ağlar, bu ağlama ölüm korkusundan değildir. Onu ağlatan şey vatanına yeterince hizmet edemediği düşüncesidir.

“-Ey büyük yaradan! Bu ağlamam yaramın ağrısı, ölmek gorhusundan deyil. Zira ağlamag erlerin şanına yaraşar şeylerden olmadığı melumdur. Burasını eyice düşünür, gözəlçesine bilirem ki, damarlarında çılgan Türk ganı olanlar Veten, Millet, Hürriyyet uğrunda şehid olurlarsa, cismen feget gayib olurlar, ruhen daima yaşayacağlarına ümidem. Pürkamaldır. Tökdiyüm bu hesret yaşı ile vetene istediylim kimi yardım etmediğimdendir...”

(Ofeliya, 2007: 90)

Daşdemir'in ağır yaralı bir halde hastanede kızına yazdığı ve hemşireye vererek kızına ulaştırılmasını istediği, hikâyenin bütün mesajının yüklendiği mektupta da vatan ve millet kavramlarının aynı duygu yoğunluğu ve yüksek ideallerle anlatıldığı görülmektedir. Mektubu alan Altunsaç'ın, babasızlığın verdiği büyük üzüntü ve kederi, babasının yazdığı ve ona büyük ümitler verdiği mektubuyla hafifler. Babası onu milletine emanet etmiştir ve geride kalan karısına ve yetim kızına onların daha iyi bakacağından şüphesi yoktur.

“Sevimli, gızım! Senden ayrılalı tam iki aydır. İki gün bundan gabag düşmenle etdiyimiz davada ağır suretde yaralandım. Bir daha dirileceğime ümid yohdur. Son nefesimdir ki sene işbu bitiyi (mektub) yazıyorum. Ölüm heberimi eşitdikde ağlama! Ağlamağla ruhumu rahat deyil, incideceğsen. Bil, anla! Ben yüksek bir ideal uğrunda terki-heyat ediyor. Zira Türk milleti-necibesinin yüksek himmetli olmasına ümidem. Pürkamal olduğun üçün senin mügedderatını yalnız millete burahdım...”

(Ofeliya, 2007: 91)

Öksüz Yahud Son Buse hikâyesi yazıldığı dönemde hem Anadolu hem de Türk dünyasının yaşadığı acıların anlatımıdır. Eli Bey Hüseyinzade'nin dünya görüşü ve yaşam felsefesi ile Türklük duygularının ve bu duygularla Türk milletine yüklediği büyük amacın bir şehidin kızını Türk milletine emanet edişini ve binlerce şehit çocuğunun bu büyük millet tarafından gereği gibi himaye edilip edilmeyeceğinin bir sorgusudur. *“On minlerle yurdları yanmış, malları garet olmuş böyle felaketzedeler şimdi de ac, çılpag sehranişin olup, milletin yüksek himayetli olması heyali ile yaşamağdadırlar. Gehreman Daşdemirlerin öksüz Altunsaçların Türk milleti-necibesi de bahalım nasıl himaye ediyor ve edecek?”* (Ofeliya, 2007: 92)

Büyük fikir adamı Eli Bey Hüseyinzade'nin edebiyata olan yakınlığı onun hayatı ve eserleri incelendiği zaman ilk dikkati çeken özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz şiir ve hikâyeleri dışında Eli Bey Hüseyinzade'nin bir romanı olduğu da tahmin edilmektedir. Ancak bu eser ya tamamlanamamış ya da ele geçmemiştir. Hüseyinzade'nin mektuplarının birinin adı “*Romandan Parça*” olmasından yola çıkan bazı araştırmacılar onun bir romanı olduğu veya roman yazmaya başladığı gibi bir yorum yapmışlardır. Fakat bunu ispatlayacak bir delil henüz bulunamamıştır. “*Eli Beyin roman yazmağa hazırlaştığını, yahud yazdığını tesdigleyecek heç bir vesige yohdur.*” (Turan, 2008: 57).

Türkiye ve Azerbaycan'da yaşadığı devreye siyasi görüşleri ve fikrî yapısıyla damga vurmuş olan Hüseyinzade'nin edebî tarafının da en az siyasi yönü kadar devrini etkilediğini söylemek yanlış olmaz. Azerbaycan'da uzun yıllar hem toplumsal hem de siyasi olarak buldukları ortamı etkileyen *maarifçilik* anlayışının genel bir aydın görüşü olmasında Hüseyinzade'nin hizmetleri inkâr edilemez. Elbette bu hareketin bütün sistematüğünü Hüseyinzade'ye bağlamak doğru olmaz, fakat düşüncenin modern bir yapıya kavuşması ve aynı zamanda Azerbaycan edebiyatında romantizm edebî akımının bir cereyan olarak dönemini etkilemesi bakımından Hüseyinzade en dikkat çekici isimdir. Biraz iddialı olsa da Azer Turan'ın bu konudaki fikirleri dikkat çekicidir: “*Azerbaycan'da maarifçilik görüşlerinin bir sistem halına getirilib harekâta çevrilmesi de daha çoh Eli Bey terefinden gerçekleşmişdi. Azerbaycan romantik medeniyet mektebinin temelini de Eli Bey Hüseyinzade goymuşdu.*” (Turan, 2008: 147). Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerinden ve ilk tarihî romanlarının yazarı olan Memmed Said Ordubadi'nin Eli Bey Hüseyinzade'nin yaşadığı devre edebiyatı için “*Eli Bey Edebîyyatı*” ifadesi Eli Bey Hüseyinzade'nin Azerbaycan edebiyatına olan etkisini daha iyi izah etmektedir.

Kaynaklar

- Akpınar, Yavuz. (1994). *Azeri Edebîyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yayınları
- Bayramlı, Ofeliya. (2007). *Eli Bey Hüseyinzade Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Çaşıoğlu Neşriyyat.
- Mehmetov, İsmail. (2009). *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı*. İstanbul: Ötüken.
- Turan, Azer. (2008). *Eli Bey Hüseyinzade*. Moskova: Salam Press.
- Uca, Alaattin. (1997). “Hüseyinzade Ali Turan Bey'in ‘Abd-i Gılab ve Mahfaza’ adlı Hikâyesi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*.7. Erzurum. 211-215.
- <http://www.birazoku.com> [Erişim Tarihi 03.02.2017]

